

1848 σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες κλονίζουν τα ιδεολογικά θεμέλια της απόλυτης μοναρχίας και αποτελούν και την πρώτη ιστορική «χρήση» της ελληνικής επανάστασης εκτός Ελλάδος. Το δίγλωσσο κείμενο τελειώνει με έναν κατάλογο σαιξπηρικών απηγήσεων (σσ. 195 εξ.), που μπόρεσαν οι εκδότες να εντοπίσουν μέσα στο κείμενο.

Με τη φροντισμένη αυτή, από κάθε άποψη, έκδοση, εμπλουτίζεται η φιλελληνική λογοτεχνία του 19ου αιώνα σε μια όψιμη φάση της και προσφέρεται άλλος ένας «Μάρκος Μπότσαρης» στη μακρά σειρά του συχνά δραματοποιημένου αυτού θέματος από τις ημέρες της επανάστασης, με τη χαμένη τραγωδία του Αλέξανδρου Σούτσου, και τα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια, με την τραγωδία του Θεόδωρου Αλκαίου, στην οποία πρωταγωνίστησε ο ίδιος στην Ερμούπολη την άνοιξη του 1829.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΒΑΣΩ ΜΠΑΡΜΠΟΥΣΗ

Ο χορός στον 20^ο αιώνα. Σταθμοί και πρόσωπα, Αθήνα, Καστανιώτης 2004, σσ. 238, πολλές εικ., ISBN 960-03-3762-4.

Πρόκειται για μια καλογραμμένη μονογραφία, εύπεπτη ως ανάγνωσμα και κατάλληλη για την πανεπιστημιακή ή άλλη διδασκαλία, που εισάγει σε πρόσωπα και ρεύματα του χορού στον 20^ο αιώνα, ο οποίος τόσο σημαντικές επιδράσεις εξάσκησε στις θεατρικές εξελίξεις και στις παραστατικές τέχνες γενικότερα, τόσο στην κλασική avant-garde όσο και στη μεταπολεμική ή «μεταμοντέρνα». Κατάλληλο για τη διδασκαλία δεν είναι το εγχειρίδιο της χορευτικής, χορογράφου, επίχ. καθηγήτριας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας και διδάσκουσας στο Τμήμα Θεάτρου στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, μόνο γιατί έχει μια λογική και συνετή διάρθρωση, γραμμένη σε απόλυτα κατανοητή γλώσσα και συνοδευόμενη από αρκετές φωτογραφίες, αλλά επειδή η συγγρ. φροντίζει και τη λεπτομέρεια, όπως π.χ. τα μεταγλωττισμένα στα ελληνικά ονόματα ξένων δημιουργών να αναφέρονται την πρώτη φορά σε παρένθεση και με την αυθεντική ορθογραφία κτλ. Σχετικά με το «παιδαγωγικό» ύφος της αφήγησης δίνω δύο αποσπάσματα από την «εισαγωγή»: «Ο μοντέρνος χορός εμφανίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα. Μελετώντας την ιστορία του διαπιστώνουμε ότι η εξέλιξή του συνδέεται άμεσα με την εξέλιξη της κοινωνίας και τις ποικίλες φάσεις του κοινωνικού, πολιτικού και καλλιτεχνικού γίνεσθαι. Όλες οι τέχνες άρχισαν να αναζητούν τότε έναν καινούργιο τρόπο έκφρασης, μια καινούργια γλώσσα αφήγησης. Ο μοντέρνος χορός αντιτίθεται από την αρχή στον κλασικό, αρνούμενος τον ακαδημαϊσμό του, και αναζητά μια νέα σχέση ανάμεσα στην τέχνη και τη ζωή, εστιάζοντας στο γεγονός ότι ο χορός γενικά είναι ανθρώπινη έκφραση. / Οι ιστορικής σημασίας επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις της περιόδου, καθώς και η ανάπτυξη του επιστημονικού ενδιαφέροντος για τον ανθρώπινο ψυχισμό επηρέασαν βαθιά τους καλλιτέχνες της εποχής. Αρκετοί αισθάνθηκαν να τους περιορίζει το πολιτιστικό πλαίσιο της εποχής, και 'δραπέτευσαν' προς την Ανατολή και την Αφρική. Μέχρι και τη δεκαετία του '60 οι άνθρωποι του χορού συνέχισαν να εμπνέονται από το ζεν και την ινδική φιλοσοφία, τους θεοσοφιστές και τους καλλιτέχνες της Ανατολής. Στην Ευρώπη των αρχών του 20ού αιώνα ο χορός συνδέεται με τις άλλες τέχνες και τα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής,

όπως ο φουτουρισμός, ο ντανταϊσμός, ο σουρεαλισμός και το Μπάουχαους» (σ. 11).

Στην αρχή του «εκφραστικού» χορού, της επανάστασης εναντίον του κλασικού μπαλέτου, βρίσκονται οι Αμερικανίδες: Loie Fuller, Isadora Duncan, Ruth St. Denis. Τη συνέχεια κάνουν ο Ted Shawn, ο François Delsarte και ο Emile Jacques Dalcroze, η Martha Graham, ο Erik Hawkins, ο Rudolf von Laban, η Mary Wigman, και άλλες μορφές γνωστές από την ιστορία του θεάτρου, όπως μεταπολεμικά συναντούμε τον Merce Cunningham, τα πρώτα happenings στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Robert Ellis Dunn κι άλλους. Λειτουργία και μορφολογία του χορού έχουν τότε αλλάξει ριζικά και επηρεάζονται άμεσα από τα πολιτικά γεγονότα, τη φυσική κίνηση της καθημερινότητας, τον αυτοσχεδιασμό, και ο χορός συνδέεται με άλλες τέχνες από τη ζωγραφική, τη γλυπτική και τον κινηματογράφο. «Ο μεταμοντέρνος χορός – το μεταμοντέρνο στο χορό είναι η ολοκλήρωση του μοντέρνου χορού, ενώ στις άλλες τέχνες είναι το τέλος του μοντέρνου και η απαρχή του εκλεκτικισμού και του ιστορικισμού – της δεκαετίας του '60 μεταφέρθηκε σε άλλους χώρους, όπως σε γκαλερί, γήπεδα, δρόμους, δάση, εκκλησίες. Η πρώτη παράσταση του μεταμοντέρνου χορού έγινε στην εκκλησία Judson στη Νέα Υόρκη, όπου πρυτάνευσε το δημοκρατικό κλίμα και ο πλουραλισμός. Ο μεταμοντέρνος χορός ενστερνίστηκε νέες δημοκρατικές και ανθρωπιστικές αξίες, νέα ιδανικά αποκεντρώσης και ελευθερίας. Παράλληλα, τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρώπη, εξελίσσεται και η θεματολογία του μεταμοντέρνου χορού. Πολιτικά θέματα, όπως η συμμετοχή, η δημοκρατία, η συνεργασία, η οικολογία, εκφράζονται τώρα με μεγαλύτερη σαφήνεια. Καθώς το θέατρο και ο χορός συνδέθηκαν με την πολιτική, πολλές κινήσεις, όπως οι αντιπολεμικές, εκείνες που αφορούσαν τα δικαιώματα των μαύρων ή των φοιτητών, των γυναικών και των ομοφυλοφίλων, αξιοποίησαν τις τέχνες αυτές ως βήμα για τους αγώνες τους. / Η συνεχιζόμενη και στη δεκαετία του '60 επίδραση των ανατολικών μορφών και φιλοσοφιών της κίνησης συντέλεσε να ενσωματωθούν στο χορό στοιχεία πολεμικών τεχνών, αυτοσυγκέντρωσης, διαλογισμού και φορμών του τσί τσι τσουάν και του αϊκίντο. Οι άνθρωποι του μεταμοντέρνου χορού προώθησαν την αντίληψη ότι ο χορός είναι ό,τι είναι όχι χάρη στο περιεχόμενό του, αλλά εξαιτίας του πλαισίου μέσα στο οποίο ορίζεται. Εμφανίστηκε έτσι ένα αναγνωρίσιμο στυλ, που είναι απλό, τεκμηριωμένο, πραγματικό, αντικειμενικό και προσγειωμένο» (σ. 13 εξ.).

Με τέτοιο ύφος λιτό και απλό ξεκινάει η ξενάγηση στο ιστορικό του μοντέρνου χορού, σε επτά κεφάλαια και δύο μέρη. Τομή ανάμεσα στα δύο μέρη φαίνεται πως είναι ο Δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος: το πρώτο μέρος περιέχει τέσσερα κεφάλαια, το δεύτερο τα άλλα τρία. Το πρώτο κεφάλαιο, πολύ σύντομο, ξεκινάει με τις αρχές του εκφραστικού χορού στις αρχές του 20ού αιώνα: «Ο χορός στις αρχές του 20ού αιώνα» (σ. 15 εξ.), που αφιερώνεται στις επιδράσεις που δέχτηκαν οι πρωτοπόροι τον μοντέρνο χορού: Sada Yacco – Οριενταλισμός – Ιαπωνισμός – Art Nouveau (Jugendstil), François Delsarte και Jacques Dalcroze. Αυτό βέβαια είναι ένα ολόκληρο πλέγμα εξελίξεων, που είναι γνωστές από την ιστορία του θεάτρου και στο οποίο κεντρικό ρόλο έπαιζαν οι Ballets russes του Γκαρίσι. Αλλά τα ρωσικά μπαλέτα θα τοποθετηθούν αλλού. Ακολουθεί ως δεύτερο κεφάλαιο «Οι πρωτοπόρες Αμερικανίδες»: Loie Fuller με το χορό των πέπλων (σ. 23 εξ.), Isadora Duncan (σ. 34 εξ.), η οποία άφησε έντονα τα ίχνη της στην Ελλάδα έως και τις Δελφικές Γιορτές, και Ruth St. Denis (σ. 58 εξ.). Το κεφάλαιο κλείνει με το πρώτο σχολείο μοντέρνου χορού, το Denishawn (Ruth St. Denis και Ted Shawn) στο Los Angeles το 1915 (σ. 66 εξ.). Το σχολείο της Duncan στο Βερολίνο-Grunewald και η «ρυθμική γυμναστική» του Dalcroze στο Hellerau της Δρέσδης, δεν είχαν τόσο επίδραση στις εξελίξεις στο χορό παρά στο θέατρο της εποχής. Κεφάλαιο 3 είναι αφιερωμένο στην «Πρωτοπορία των δεκαετιών του '20 και του '30» και ασχολείται με την Martha Graham (σ. 73 εξ.) και τον Erick Hawkins (σ. 90 εξ.), την κιναισθησία, καθώς και την εφαρμογή της ανατομίας και

της κινησιολογίας. Στην Ευρώπη, όμως υπό ένα διαφορετικό πρίσμα, γυρίζει το επόμενο κεφάλαιο: «Ευρώπη – Ευρωπαϊκή σκηνή – Ευρωπαίοι καλλιτέχνες», όπου η διαίρεση αυτή τη φορά είναι υφολογική: «Φουτουρισμός» (σσ. 95 εξ.) – εδώ κατατάσσονται τα ρωσικά μπαλέτα στο Παρίσι από το 1909, τα οποία ωστόσο ξεκίνησαν μέσα σ' ένα πνεύμα εμπρεσιονισμού και ανατολισμού, επηρεασμένα από τους ζωγράφους, με τους οποίους συνεργάζονταν, και είχαν σχέση αργότερα και με τον εξπρεσιονισμό, ο «Ντανταϊσμός» (σσ. 107 εξ.), όπου ο χορός δεν ήταν η κυρίαρχη έκφραση, το «Bauhaus» (σσ. 110 εξ.), που ξεκίνησε από αρχιτεκτονικές θεωρίες και είχε επίσης σημαντικές επιδόσεις στο θέατρο, Rudolf von Laban και Merry Wigman (σσ. 114 εξ.), η θεωρία του Laban για το χορό – labanotation (σσ. 127 εξ.) και μια θεματική ενότητα που ονομάζεται «Θεραπεία» (σσ. 130 εξ.) και ασχολείται με την «labananalysis», η οποία διδάσκεται σε πολλά σχολεία της Αμερικής και σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες. Όλ' αυτά βέβαια συνδέονται τόσο με την ψυχανάλυση, τη θεωρία των ρυθμών του Reich, που είχε και θεραπευτικές διαστάσεις, την απελευθέρωση του σώματος από τον εξπρεσιονισμό, που οδήγησε στα σπόρ, το γυμνισμό, τον αλπινισμό, τη ζωή κοντά στη φύση κτλ.

Το δεύτερο μέρος ξεκινάει με το πέμπτο κεφάλαιο, «Ο μοντέρνος χορός στη δεκαετία του '50», που ασχολείται με εκφάνσεις των παραστατικών τεχνών, οι οποίες δεν σχετίζονται άμεσα με το χορό αλλά πυροδότησαν άλλες εξελίξεις, που αφορούν περισσότερο το θέατρο και τις performances: «Αυτοσχεδιασμός, ανατολικές επιδράσεις στο μοντέρνο χορό» (σσ. 135 εξ.), ο John Cage και τα happenings (1952 to «Untitled Event» στο Black Mountain College), για να γυρίσει στο τέλος στον Merce Cunningham, τον πρόδρομο του μεταμοντέρνου χορού (σσ. 144 εξ.), ο οποίος συμμετείχε στο «Untitled Event» και επαναστάτησε ενάντια στη σχολή της Martha Graham. Το έκτο κεφάλαιο, «Ο μοντέρνος χορός στη δεκαετία του '60» (σσ. 157 εξ.), ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά με τις αμερικανικές εξελίξεις: «Το σεμινάριο του Robert Elis Dunn» (σσ. 165 εξ.), «Η πρώτη παράσταση στην Judson Church» (σσ. 192 εξ.), «Συνέχεια των σεμιναρίων και των παραστάσεων, δημοκρατικότητα – συλλογικότητα» (σσ. 203 εξ.), και μια θεματική ενότητα που ονομάζεται «Grand Union» (1970-76), ένα χορευτικό σχήμα που ερευνούσε επίσης τη φύση του χορού και το ρόλο του αυτοσχεδιασμού μέσα στην παράσταση (σσ. 220 εξ.). Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο, «Σύγχρονος χορός», ασχολείται εν συντομία με τις εξελίξεις σε Αμερική και Ευρώπη σήμερα, τις εκφάνσεις του χορού και τη θεματολογία του (σσ. 224 εξ.).

Το ευσύνοπτο βιβλίο κλίνει με μια ενδεικτική βιβλιογραφία (σσ. 131 εξ.) και ένα ευρετήριο κύριων ονομάτων (σσ. 235 εξ.).

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΝΙΛΣΕΝ

Ο θεός Κώστας. Η ζωή και το έργο του Κ. Χρηστομάνου, Αθήνα, Καστανιώτης 2005, σσ. 201, πολλές εικ. και στίχα, ISBN 960-03-3938-4.

Αυτό είναι ένα βιβλίο διαφορετικό από τα άλλα για τον ιδρυτή της «Νέας Σκηνης», που φανερώνει άγνωστες λεπτομέρειες της οικογένειας του δραματουργού, ένα είδος οικογενειακού album, το οποίο ξεφυλλίζει κανείς και θαυμάζει τις παλαιές φωτογραφίες, θυμάται